

Л. І. Каленіченко

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1,
Харківський національний університет внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ

У статті проаналізовано сутність та зміст соціальної відповідальності.

Запропоновано під соціальною відповідальністю розуміти перспективний і ретроспективний взаємозв'язок між особою та суспільством, який знаходить зовнішній прояв у добровільній реалізації соціальних норм, вона припускає схвалення та заохочення, а у випадках ненормативної соціальної поведінки – передбачає для її суб'єктів обов'язок зазнати певні несприятливі наслідки.

Зроблено висновок про те, що соціальній відповідальності як окремому соціальному явищу притаманні такі ознаки: 1) об'єктивний характер; 2) певні форми реалізації, соціальна відповідальність може бути представлена через сукупність двох підсистем відносин (ретроспективні відносини і відносини, засновані на свідомому виконанні вимог суспільства); 3) соціальна відповідальність є родовим складним системним поняттям; 4) соціальна відповідальність має такі структурні компоненти: а) суб'єкт соціальної відповідальності («суб'єкт ненормативного соціального діяння»); б) об'єкт соціальної відповідальності; в) суб'єкт, що здійснює оцінку, регулювання, контроль поведінки соціальних суб'єктів; 5) соціальна відповідальність може бути представлена як на особистому, так і на суспільному (колективному) рівні; 6) соціальна відповідальність має нормативний характер.

Акцентовано увагу на тому, що основними критеріями поділу соціальної відповідальності на види є: а) суб'єкт; б) сфера суспільного життя; в) часовий вимір; г) вид соціальної норми, що містить вимоги суспільства до поведінки особи, групи людей, суспільства в цілому; д) вид соціальних норм просторової дії.

Залежно від сфери життєдіяльності запропоновано розрізняти: політичну, економічну, духовно-культурну, екологічну, освітньо-наукову, технологічну відповідальність та відповідальність у сфері сімейно-побутових відносин.

Залежно від часового виміру запропоновано розрізняти: ретроспективну відповідальність та перспективну відповідальність.

Залежно від виду соціальної норми, що містить вимоги суспільства до поведінки особи, соціальної групи людей, суспільства в цілому, запропоновано розрізняти: моральну, релігійну, юридичну відповідальність тощо.

За видом соціальних норм просторової дії виокремлено такі види соціальної відповідальності: 1) відповідальність у фізичному просторі (перспективна, ретроспективна); 2) відповідальність у віртуальному (кіберпросторі).

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, суспільна відповідальність, корпоративна відповідальність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку будь-якого суспільства закономірно відображає загострення всіх основних проблем людства, насамперед інтенсифікацію глобальних процесів у сфері економіки, фінансів, політики, культури тощо.

Масштабні цивілізаційні процеси, характерні для українського суспільства, загалом мають як позитивні, так і негативні прояви. Так, приміром, разом із поступовим формуванням ефективної національної правової системи не зменшується

кількість суб'єктів права з низьким рівнем правової свідомості, поряд зі стрімким зростанням виробничих сил у глобальній економіці зростає кількість бідних, а отже, і правопорушників тощо. Такі зміни, з одного боку, сприяють вихованню у членів суспільства почуття відповідальності за долю своєї країни і всього людства; з іншого, – сприяють усвідомленню того, що в сучасних реаліях часто мають місце безкарні ситуації, коли до відповідальності ніхто не притягується, хоча нормативні й фактичні підстави для цього є.

У зв'язку із зазначеним однією з актуальних проблем сучасного українського суспільства є *проблема соціальної (суспільної та особистої) відповідальності*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти соціальної відповідальності були предметом наукових досліджень: Л.І. Білецької, В.К. Грищука, Л.І. Грядунової, А.А. Кравченка, Є.М. Мануйлова, А.Ф. Плахотного, Н.А. Ткаченка, Р.Л. Хачатурова, Р.Г. Ягунян та ін.

Однак і на сьогодні в загальнотеоретичній науковій літературі немає єдності у поглядах щодо сутнісних ознак, форм, видів соціальної відповідальності.

Мета статті. У зв'язку з цим у даній науковій статті автор поставив за мету проаналізувати сутність та зміст соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Етимологічний аналіз змісту категорії «соціальна відповідальність» дає підстави зазначити, що слово «відповідальність» може вживатися в різних значеннях – як обов'язок, зобов'язання, можливість узяти на себе вину, певний рівень свідомості, усвідомлення значущості та результатів своєї діяльності тощо. При цьому значення слова «відповідальність» визначається відповідним контекстом.

В юридичній науковій літературі немає єдиної точки зору щодо змісту та сутності поняття «соціальна відповідальність».

Аналіз поглядів щодо змісту поняття «соціальна відповідальність» в юридичній науковій літературі дає підстави виокремити *три основні підходи до розуміння сутності* останньої [1].

З огляду на зміст характеристики того чи іншого підходу до розуміння природи соціальної відповідальності можна зробити висновок, що в цих характеристиках присутні в наявному і не наявному вигляді вказівки на ознаки соціальної відповідальності як соціального явища. Проте, на нашу думку, логіка наукового дослідження припускає необхідність *поступового заглиблення* – в інформаційно-сміслову середу, в категоріально-понятійний матеріал наукової характеристики соціальної відповідальності. Відповідно, після аналізу підходів щодо розуміння соціальної відповідальності, враховуючи відповідні позиції науковців, цілком логічним буде здійснення наукового пошуку власне *ознак соціальної відповідальності*, котрі мають стати основою визначення дефініції цієї категорії.

Однією із суттєвих ознак поняття «соціальна відповідальність», на нашу думку, є її *об'єктивний характер*.

Соціальна відповідальність виникає разом із появою людства і суспільства. Так, приміром, Б.С. Яковлев зазначає, що саме відповідальність стає чинником, що регулює поведінку особи протягом усієї історії, є одним із чинників управління поведінкою людей [2, с. 103]. Тобто, інакше кажучи, на думку автора, відповідальність є невід'ємною складовою частиною соціального статусу людини незалежно від етапу розвитку суспільства, тому що саме відповідальність зумовлює тип поведінки особи.

На думку В.К. Грищука, соціальну відповідальність у загальному її вимірі можна трактувати як «певне явище, що існує незалежно від жодних суб'єктивних чинників», «є обов'язковим проявом регулювання суспільних відносин у межах відповідності особистої поведінки між суб'єктами соціальної комунікації» [3, с. 41]. Тобто автор наголошує на тому, що соціальна відповідальність є об'єктивно зумовленою потребами суспільства. Вона є обов'язковим проявом регулювання суспільних відносин у соціумі.

Цілком погоджуючись із зазначеною позицією, маємо підстави констатувати, що категорія відповідальності виникає разом із появою людства, з появою системи нормативного регулювання суспільних відносин, появою норм-звичаїв, релігійних норм, норм моралі і права тощо.

З точки зору певних науковців історія розвитку цивілізації свідчить про те, що для людства є характерними основні два види регулювання поведінки – право і мораль. Мораль і право є складовими частинами духовної культури суспільства і органічно пов'язані одне з одним. Держава під час створення права враховує стан суспільної моралі, моральну культуру населення, виходить із того, що моральна основа права є важливим складником загального регулювання суспільних відносин, що закони повинні бути справедливими й гуманними [4].

Наприклад, зазначене вказує, що і право, і мораль й інші нормативні системи є об'єктивними нормативними підставами для виникнення відповідальності. Як відомо, вже у первісному суспільстві поведінка членів роду, племені, союзу племен урегульовувалась за допомогою первісних норм (правил поведінки), так званих «мононорм», котрі за своїм характером були

одночасно і нормами-звичаями, і нормами моралі.

Окрім об'єктивного характеру, *соціальна відповідальність має певні форми реалізації*.

Д.П. Горчаков також визнає дві форми реалізації соціальної відповідальності. На думку автора, соціальна відповідальність може мати перспективний та ретроспективний характер [5, с. 4].

Соціальна відповідальність є родовим складним системним поняттям.

Багатоаспектність соціальної відповідальності полягає в тому, що як складова частина об'єктивної реальності вона завжди знаходить свій зовнішній конкретний прояв у вигляді релігійної, моральної, або юридичної відповідальності тощо. Паралельність існування форм конкретного буття соціальної відповідальності та їх вичерпний перелік вказує, що саме по собі поняття «соціальна відповідальність» є родовим поняттям щодо її конкретних видів, є теоретико-узагальнюючою категорією (максимально абстрактною у сфері наукового аналізу цього феномена).

На зазначену особливість природи поняття «соціальна відповідальність» указує, приміром, М.А. Краснов, який пише, що в «чистому» вигляді поняття – це багатоаспектне явище соціальної дійсності, соціальної відповідальності на практиці не існує, вона проявляється лише через складники – моральний, політичний, юридичний та інші [6, с. 74].

Л.І. Грядунова також наголошує на тому, що окремі види соціальної відповідальності (моральна відповідальність, політична відповідальність, юридична відповідальність, релігійна відповідальність тощо) [7] є елементами її системи та її видовими проявами.

Як загальне родові поняття соціальна відповідальність, відносно моральної, релігійної, юридичної та інших видів відповідальності, є цілим. І як видові прояви цілого моральна, релігійна, юридична та інші види відповідальності «несуть у собі» її ознаки [8]. При цьому окремо слід зазначити, що ціле існує в окремому, і його неможливо пізнати без дослідження частин. У свою чергу частини є в тій чи іншій мірі цілим, а отже, частково знаходять свій прояв через ціле.

Соціальна відповідальність завжди передбачає наявність певного носія – *суб'єкта*, інакше кажучи, – *суб'єкта відповідальності*.

Суб'єктами соціальної відповідальності можуть бути певні соціальні суб'єкти [9]. Одним із видів соціальних суб'єктів є суб'єкти права.

Так само як існує взаємозв'язок понять «суб'єкти ненормативного соціального діяння» і «суб'єкт соціальної відповідальності», існує і взаємозв'язок понять «суб'єкт юридичної відповідальності» і «суб'єкт протиправного діяння». Суб'єктами протиправних діянь можуть бути відповідні суб'єкти права, а саме: індивідуальні, колективні суб'єкти права (територіальна громада, держава тощо) [10, с. 387].

З огляду на зазначене та враховуючи зв'язок між правовими поняттями «суб'єкти протиправного діяння» (є видом суб'єктів ненормативного соціального діяння) і «суб'єкт права» (є видом суб'єктів соціальної відповідальності), *суб'єктом юридичної відповідальності як приклад соціальної відповідальності можуть бути фізичні особи, а також соціальні групи, колективи, народи, держава.*

Викладене вище закономірно зумовлює можливість висновку про те, що категорія соціальної відповідальності може носити колективний та індивідуальний характер. Тобто категорія соціальної відповідальності, з однієї сторони, може застосовуватися до діяння окремих індивідів, а з іншої – бути критерієм характеристики колективної діяльності (бездіяльності) людей, виступати у формі колективної солідарної відповідальності.

Крім «суб'єкта соціальної відповідальності», *соціальна відповідальність завжди має певний об'єкт, тобто завжди існує «об'єкт соціальної відповідальності»*. Об'єктом соціальної відповідальності є те, за що саме «суб'єкт ненормативного соціального діяння», тобто порушник соціальної норми, несе відповідальність.

У зв'язку з тим, що абстрактної і безпредметної діяльності немає, відповідно й немає *абстрактної і безпредметної відповідальності*, про що зазначає А.П. Чірков: «межа відповідальності суб'єкта залежить від суспільної значимості його поведінки, а тому від займаної ним посади, професії чи інших соціальних ролей, крізь призму яких йому доводиться проявлятися в найрізноманітніших видах особистої діяльності» [11, с. 43].

Окрім зазначеного, також необхідно звернути увагу й на те, що оскільки категорії «суб'єкт» і «об'єкт» [12, с. 613] є парними філософськими

категоріями, за логікою речей парними категоріями також є і категорії «суб'єкт відповідальності» і «об'єкт відповідальності», тобто існування однієї категорії припускає існування іншої.

На додаток до зазначеного, слід окремо звернути увагу на те, що поведінка суб'єкта соціальної відповідальності завжди оцінюється, контролюється, регулюється певними суб'єктами соціальної діяльності.

Як *сам суб'єкт відповідальності* (особа, яка відповідальна сама перед собою), так і *окремі особи* (посадові особи, державні службовці, релігійні і партійні діячі тощо), різні *соціальні групи* (колективи), *державні, партійні, господарські, культурні* тощо *організації, народи, держави (держава), людство в цілому* виступають у ролі *суб'єкта*, що здійснює оцінку, контроль, регулювання поведінки соціальних суб'єктів.

На підставі викладеного вище доцільно наголосити, що категорія соціальної відповідальності може бути проаналізована через сукупність її структурних компонентів: 1) суб'єкт соціальної відповідальності, 2) об'єкт соціальної відповідальності, 3) суб'єкт, що здійснює оцінку, регулювання, контроль поведінки соціальних суб'єктів.

В юридичній науковій літературі деякі вчені-правознавці звертали увагу на те, що *соціальна відповідальність є діалектичним взаємозв'язком між особою та суспільством* [13, с. 22; 14, с. 12; 15].

На наш погляд, ця позиція є логічно зваженою та цілком обґрунтованою, оскільки соціальна відповідальність може бути представлена як на особистому, так і на суспільному (колективному) рівні.

Наприклад, на особистому рівні соціальна відповідальність має зв'язок з особистими нормами та установками людини, які врегульовують тим чи іншим способом, у тій чи іншій мірі її поведінку. У свою чергу на суспільному рівні соціальна відповідальність має зв'язок із соціальними нормами, всіма соціальними нормативними системами, що врегульовують поведінку особи у соціумі. Також слід підкреслити, що «індивідуальна» і «суспільна соціальна відповідальність» є взаємопов'язаними поняттями, оскільки вони впливають та певним чином зумовлюють зміст і «якість» один одного.

Окрім зазначених особливостей соціальної відповідальності, однією з її ознак є *нормативний характер*.

Норми моралі, норми права, релігійні норми та норми-звичаї є різновидами соціальних норм і є правилами, що містять вимоги суспільства до поведінки особи, групи людей.

Жодне суспільство неможливо уявити без соціальних норм, завдяки їм встановлюються певні орієнтири для допустимої поведінки в тій чи іншій ситуації, долається безлад і хаос у суспільних відносинах. Не можна уявити й людини поза соціальними нормами. Тому соціальні норми – це ключ до взаємозв'язку між поведінкою людини та інтересами суспільства. Головною метою соціальної норми є врегулювання суспільних відносин та встановлення соціального порядку [16, с. 408–409].

Таким чином, спираючись на виокремлені та проаналізовані суттєві ознаки соціальної відповідальності, маємо підстави сформулювати її визначення. *Соціальна відповідальність – це перспективний і ретроспективний взаємозв'язок між особою та суспільством, який знаходить зовнішній прояв у добровільній реалізації соціальних норм, котра припускає схвалення та заохочення, а у випадках ненормативної соціальної поведінки передбачає для її суб'єктів обов'язок зазнати певні несприятливі наслідки.*

Соціальна відповідальність є багатоаспектною і різносторонньою категорією. З однієї сторони, вона може виступати одним із критеріїв характеристики суспільних відносин, з іншої – соціальна відповідальність існує на всіх рівнях взаємодії соціальних суб'єктів, у всіх сферах суспільного життя.

За *суб'єктом* доцільно розрізняти такі *види соціальної відповідальності*: 1) *індивідуальну відповідальність*; 2) *колективну або групову відповідальність* (до цього виду, на нашу думку, слід відносити *відповідальність соціальних груп, колективів, державних і недержавних організацій*); 3) *суспільну відповідальність*.

З *іншого боку*, за *суб'єктами* класифікація видів соціальної відповідальності може бути, вірогідно, такою: 1) *індивідуальна (особистісна)*; 2) *індивідуально-групова*; 3) *загально-соціальна*.

У цьому контексті звернімо увагу на те, що *індивідуально-групова відповідальність є відповідальністю окремих соціальних груп* (великих і малих).

У свою чергу *загальносоціальна відповідальність* (або сукупна) – це відповідальність усього суспільства в цілому, відповідальність усіх і кожного.

Будь-яка людина завжди є членом якоїсь соціальної групи: родини, професійної групи, релігійної спільноти, територіальної громади тощо. Суспільство в конкретному вигляді – це завжди територіально-просторова множина людей, сукупність усіх можливих і фактичних об'єднань індивідів (об'єднань у соціальні групи). Іншими словами, загальносоціальна відповідальність є відповідальністю суспільною.

На нашу думку, окремо слід зазначити, що окрім соціальної відповідальності окремим видом «відповідальності» є загальнолюдська відповідальність. Тобто *відповідальність за територіальним масштабом охоплення людей як суб'єктів відповідальності* поділяється на *загальнолюдську та соціальну відповідальність*.

Загальнолюдська відповідальність – це особливий вид відповідальності людей, загальна відповідальність усього населення земної кулі. Загальнолюдська відповідальність не є видом соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність – це відповідальність виключно у межах суспільства (країни). Показово, що загальнолюдська відповідальність є тільки перспективною відповідальністю (наприклад, екологічна відповідальність).

Залежно від сфери життєдіяльності слід розрізняти: політичну, економічну, духовно-культурну, екологічну, освітньо-наукову, технологічну відповідальність та відповідальність у сфері сімейно-побутових відносин.

Аналіз ознак, змісту і сутності соціальної відповідальності дає підстави стверджувати, що в її межах слід виокремлювати дві підсистеми відносин.

По-перше, це відносини ретроспективні (відносини, що виникають за вчинені дії).

По-друге, відносини, що виникають на підставі свідомого ставлення суб'єктів права до потреб суспільства, певної соціальної групи, окремих осіб. Тобто відносини, що виникають на підставі дій, які суб'єкти права планують здійснити у майбутньому.

Виходячи із зазначеного, на наш погляд, *залежно від часового виміру* слід розрізняти такі види соціальної відповідальності: *ретроспективну відповідальність та перспективну відповідальність*.

У додаток до зазначених вище критеріїв поділу соціальної відповідальності на види вважаємо за доцільне *залежно від виду соціальної норми, що містить вимоги суспільства*

до поведінки особи, соціальної групи людей, суспільства в цілому розрізняти: моральну відповідальність (відповідальність, яка настає за порушення норми моралі); релігійну відповідальність (відповідальність, яка настає за порушення релігійної норми), юридичну відповідальність (відповідальність, яка настає за порушення норми права) тощо.

На додаток до зазначеної класифікації соціальної відповідальності, на наш погляд, за *видом соціальних норм просторової дії* слід виокремити такі її види: 1) *відповідальність у фізичному просторі* (перспективна, ретроспективна); 2) *відповідальність у віртуальному (кіберпросторі)*. В Інтернет-середовищі є спеціальні суб'єкти віртуального простору, наприклад «модератори», які виконують вимоги «своїх» норм спілкування.

Спираючись на проаналізовані класифікації соціальної відповідальності, вважаємо, слід окремо зазначити, що класифікація є логічною операцією, яка за своєю природою не є сталою та незмінною.

Будь-яка класифікація з часом постійно уточнюється шляхом використання одночасно двох шляхів: дедуктивного (з однієї сторони, класифікація – це розділення) та індуктивного (з іншої – класифікація є групуванням досліджуваного явища) [17, с. 65].

У зв'язку з цим надати вичерпну, незмінну класифікацію соціальної відповідальності в межах одного дослідження практично неможливо.

Висновки і пропозиції. Отже, на підставі викладеного у даній науковій статті слід зробити такі узагальнення.

Соціальній відповідальності як окремому соціальному явищу притаманні такі ознаки: 1) об'єктивний характер; 2) соціальна відповідальність має певні форми реалізації і може бути представлена через сукупність двох підсистем відносин (ретроспективні відносини і відносини, засновані на свідомому виконанні вимог суспільства); 3) соціальна відповідальність є родовим складним системним поняттям; 4) соціальна відповідальність має такі структурні компоненти: а) суб'єкт соціальної відповідальності («суб'єкт ненормативного соціального діяння»), б) об'єкт соціальної відповідальності, в) суб'єкт, що здійснює оцінку, регулювання, контроль поведінки соціальних суб'єктів; 5) соціальна відповідальність може бути представлена як на особистому, так і на суспільному (колективному) рівні;

б) соціальна відповідальність має нормативний характер.

Соціальна відповідальність – це перспективний і ретроспективний взаємозв'язок між особою та суспільством, який знаходить зовнішній прояв у добровільній реалізації соціальних норм, котра припускає схвалення та заохочення, а у випадках ненормативної соціальної поведінки передбачає для її суб'єктів обов'язок зазнати певні несприятливі наслідки.

Основними критеріями поділу соціальної відповідальності на види є: а) суб'єкт; б) сфера суспільного життя; в) часовий вимір; г) вид соціальної норми, що містить вимоги суспільства до поведінки особи, групи людей, суспільства в цілому; д) вид соціальних норм просторової дії.

Список використаної літератури:

- Каленіченко Л.І. Дискусійні питання класифікації окремих видів соціальної відповідальності. *Право і безпека*. 2015. № 2. С. 28–32.
- Яковлев Б.С. Ответственность как фактор регуляции поведения личности. Москва, 1978. 245 с.
- Гришук В.К. Соціальна відповідальність : навч. посібник. Львів, 2012. 152 с.
- Омельчук О.М. Право та мораль як регулятори поведінки людини. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 25–28.
- Горчаков Д.П. Вивчення поняття політичної відповідальності у вітчизняній науці. *Наукові записки*. 2005. Том 45: Політичні науки. С. 4–8.
- Краснов М.А. Юридическая ответственность – целостное правовое явление. *Советское государство и право*. 1984. № 8. С. 73–77.
- Грядунова Л.И. Социальная ответственность личности в условиях развитого социализма. Киев, 1979. 136 с.
- Вертгеймер М. «Гештальт-теория». URL: http://metaphor.nsu.ru/wertheimer_gest.htm
- Осокіна Ю.С. Відповідальність соціального суб'єкта: філософський аналіз : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 2007. 17 с.
- Теорія держави і права : навч. посіб. для студ., які навч. за напр. підгот. 6.030202 «Міжнародне право» / А.М. Шульга та ін. ; за ред. А.М. Шульги. Харків, 2014. 464 с.
- Чирков А.П. Ответственность в системе права : учеб. пособие. Калининград, 1996. 77 с.
- Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 1986. 800 с.
- Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Самара, 2004. 487 с.
- Савченко І.Г. Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня кандидата з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Харків, 2007. 18 с.
- Маліновська В.М. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. URL: <http://www.vru.gov.ua/Docs/a150710.pdf>
- Соломчак Х.Б. Соціальні норми як детермінанти позитивної правової відповідальності людини. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). Частина 2. Книга 1. С. 408–415.
- Каленіченко Л.І. Правозастосовні помилки працівників міліції та способи їх усунення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2010. 205 с.

Kalenichenko L. I. Social liability as a legal phenomenon

The essence and content of social liability are analyzed in the article.

It is suggested under social liability to understand the perspective and retrospective relationship between a person and a society that finds outward manifestation in the voluntary implementation of social norms, which implies approval and encouragement, and in cases of abnormal social behavior, implies obligations for its subjects, adverse effects.

It is concluded that the following features are inherent in social liability as a separate social phenomenon: 1) objective nature; 2) certain forms of implementation, social responsibility can be represented through a combination of two subsystems of relations (retrospective relationships and relationships based on the conscious fulfillment of society's requirements); 3) social liability is a generic complex systemic concept; 4) social liability has the following structural components: a) the subject of social liability ("the subject of non-normative social action"), b) the object of social liability, c) the entity that performs assessment, regulation, control of social behavior subjects; 5) social liability can be represented both at personal and social (collective) level; 6) social liability is normative.

The main criteria for the division of social liability into species are: a) the subject; b) the sphere of public life; c) time measurement; d) the type of social norm that contains the requirements

of society for the behavior of the individual, group of people, society as a whole; e) type of social norms of spatial action.

Depending on the sphere of life, it is proposed to distinguish: political, economic, spiritual, cultural, environmental, educational, scientific, technological liability and liability in the sphere of family and household relations.

Depending on the time dimension, it is suggested to distinguish between retrospective liability and prospective liability.

Depending on the type of social norm that contains the requirements of society for the behavior of a person, social group of people, society as a whole it is proposed to distinguish: moral, religious, legal responsibility, etc.

By type of social norms of spatial action the following types of social responsibility are distinguished: 1) responsibility in physical space (perspective, retrospective); 2) responsibility in virtual (cyberspace).

Key words: responsibility, social responsibility, social liability, corporate responsibility.